

Політика Другої Речі Посполитої щодо національних меншин у міжвоєнний період

Після закінчення Першої світової війни Польща отримала незалежність. Почалася розбудова держави. В польській історіографії вживається термін Друга Річ Посполита, щодо назви Польщі. Метою статті є дослідження політики Другої Речі Посполитої щодо національних меншин, зокрема єврейської та української. Хронологічний період від 11 листопада 1918 року до 1 вересня 1939 року.

Відроджена Польща займала територію 388,6 тис. км² на якій проживало 27,2 млн. осіб. За цими показниками вона посідала шосте місце в Європі. В адміністративному відношенні вона була поділена на 17 воєводств. Територія країни складалася із земель, які попередньо належали трьом державам і відрізнялися за національним і соціальним складом, рівнем господарського розвитку, традиціями та ментальністю населення. Умовно можна виокремити чотири територіальні райони: центральний – Варшава і варшавське, лодзинське, келецьке, люблінське і білостоцьке воєводства; східний – віленське, новогрудське, поліське і волинське воєводства; південний – краківське, львівське, станіславське і тернопільське воєводства; західний – поморське, познанське і сілезьке воєводства. Польща мала вузький вихід до Балтійського моря, затиснутий між двома німецькими територіями: Західним Помор'ям і Східною Пруссією ("Гданський коридор"), що створювало проблеми як для Польщі, так і для Німеччини. На сході лежали терени, на яких переважало литовське, білоруське та українське населення. У західній частині значний відсоток населення становили німці. [5, 32]

Польща була багатонаціональною державою, що створювало для її правлячих кіл проблеми політики щодо національних меншин. З одного боку, ці кола прагнули інтегрувати та зміцнити унітарність Польщі як національної держави, а з другого – змушені були постійно обмежувати відцентрові та сепаратистські прагнення тих національностей, які компактно заселяли цілі регіони (українці, німці, литовці). За переписом 1921 р. у державі проживало 65% поляків, 16 % українців, 10 % євреїв, 5 % білорусів, 4 % німців, а також 1 % росіян, чехів, литовців та інших, разом узятих. Поляки переважали у центральному регіоні, натомість з наближенням до кордонів їхня частка зменшувалася. А на Поліссі, Волині, Східній Галичині – 26 %. Польське населення переважало у великих містах – Познані (94 %), Кракові (84%), Варшаві (72 %), Лодзі (62 %), Львові (62 %), Вільно (56 %). [5, 32]

Гострою проблемою відбудованої національної держави було національне питання. На першому місці стояла справа українців. Польсько-українська війна залишила величезний слід у свідомості українців усіх земель, де вони становили переважну або значну частку населення (Холмщина, Підляшшя, Волинь, Східна Галичина, Лемківщина). Але найбільш свідомим

елементом українського національного руху були українці Східної Галичини. З огляду на це після окупації східногалицьких земель польська адміністрація вдалася до репресій проти діячів українського руху, ЗУНР, УГА. Близько 100 тис. Осіб були ув'язнені за підозрою участі, сприянні або співчутті ЗУНР і УГА. У тяжких умовах війни тисячі українців померли від голоду і хвороб у таборах для ув'язнених та інтернованих в Домб'є, Вадовіцах, Пікуличах та ін. Польська адміністрація усунула українців з усіх урядів, заборонила вживати термін "українець", "Галичина", запровадивши замість них "русин" і "Східна Малопольща", вжила заходів для роз'єднання та ізоляції українців різних земель. У січні 1920 р. уряд ліквідував галицький крайовий сейм, а його будинок передали Львівському університету, надавши йому ім'я Яна Казимира. Усе це болісно сприймалося українцями, принижуючи їхню гідність. [6, 460]

Після рішення Ради Послів від 14 березня 1923 р. польський уряд відмовився від виконання сеймового закону 1922 р. про воєводське самоврядування, продовжив політику стримування та обмеження прав української меншини в Польщі. В урядових інстанціях переважала точка зору ендеків про необхідність національної асиміляції українців, перетворення їх на поляків. З цією метою у 1924 р. сейм ухвалив закон про освіту, який запровадив, замість національної, т. зв. "утраквістичну" двомовну школу, в якій викладання поступово переходило на польську. Якщо у 1924 р. в Східній Галичині ще було 2151 українська школа, то у 1930 р. їх залишилось 716, а кількість утраквістичних збільшилась до 1793. Конституційна вимога вживання двох мов в адміністрації та суді демонстративно ігнорувалась. [6, 461]

Політика польських властей викликала стихійний та організований опір українців. Він проявлявся у розвитку партизанського руху, акціях диверсій і саботажу. У 1922 р. діяли 19 партизанських загонів, було здійснено 2300 підпалів польських маєтків. У вересні 1921 р. українець Степан Федак здійснив замах на Ю. Пілсудського під час відвідин ним Львова, тяжко поранивши львівського воєводу А. Грабовського. Українська суспільність гуртувалася навколо українських політичних партій та громадських організацій, спиралася на добре розбудований кооперативний рух (у 1930 р. діяло 3146 українських кооперативів). До 1929 р. більшість українських політичних партій стояла на засадах невизнання польської державності в Східній Галичині. Після рішення Ради Послів щодо східного кордону Польщі в українському національному русі відбулося розмежування позицій, яке остаточно скристалізувалось у другій половині 20-х років. Більшість галицьких українців підтримували ліберально-демократичне Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), яке виступало за надання українцям національно-територіальної автономії у складі Польщі. Частина молоді й радикально налаштованих українських діячів підтримували нелегальну націоналістичну Українську військову організацію (УВО), створену 1920 р. в Празі полковником колишньої УГА Є.

Коновальцем. УВО ґрунтуючися на засадах ідеології т.зв. “інтегрального націоналізму”, робила ставку на збройний шлях боротьби за створення самостійної соборної Української Держави. УВО, а пізніше створена на її основі Організація українських націоналістів (ОУН), зайняла непримиренні позиції щодо Польщі, організувала диверсії й терористичні акти проти польських урядовців, розраховувала на такий розвиток міжнародних подій, який би зробив можливим у ході європейської війни створити незалежну Україну. УВО і ОУН діяли в Польщі нелегально, керуючи рухом з-за кордону. Ліве крило представляли комуністичні організації: Комуністична партія Західної України (КПЗУ), яка входила до КРПП на правах автономної організації і діяла в руслі вказівок Комінтерну. Український національний рух створював серйозні проблеми в суспільно-політичному житті Польщі. [6, 461]

Після підписання Ризького миру з радянськими республіками польський уряд був змушений інтернувати українських вояків союзної армії УНР і розмістити їх, а також численних цивільних емігрантів у восьми таборах для інтернованих (Вадовіце, Ланьцут, Пікулице, Александрув Куявський, Пьотрков, Ченстохова, Каліш, Щепюрна). Хоча умови перебування в таборах були тяжкими, але це дало можливість їм пережити лихоліття післявоєнних років. Польський уряд тривалий час підтримував Державний Центр УНР в Тарнові, очолюваний С.Петлюрою. Однак дипломатичні демарші радянських республік змусили польський уряд створити видимість його ліквідації. Замість Центру було створено Український Центральний Комітет і ряд інших формальних організацій, які фінансувалися урядом Польщі. З часом становище української еміграції в Польщі погіршилось, і чимало емігрантів виїхали в інші європейські країни. Частина українських військових співпрацювала з польською армією (П.Шандрук, М. Садовський), цивільні урядовці працювали в польських установах (Л.Білецький, І.Фещенко-Чопівський, І.Огієнко, В.Біднов, О.Лотоцький та ін.), діяв створений 1930 р. Український науковий інститут у Варшаві. Польський уряд категорично заборонив українським емігрантам встановлювати контакти з галицькими українцями. [6, 462]

Поважну частку населення Польщі становили євреї – 2,8 млн. осіб. Вони заселяли переважно міста і містечка у східній частині країни. В деяких містечках люблінського, волинського і поліського воєводств вони сягали 50 % населення, яке займалося торгівлею та дрібними промислами (74 %). Серед євреїв помітною була соціальна поляризація, багата єврейська буржуазія посідала впливові позиції у фінансах, підприємстві, серед єврейської інтелігенції була значна частка лікарів, правників. Переважна більшість євреїв належала до малозаможних міщанських верств. Ставлення держави і поляків до євреїв було не найкращим, давалися взнаки антисемітські погляди, поширювані ендеками ще перед війною; певний осад залишила також нейтральна або антипольська позиція євреїв під час польсько-української війни, приналежність багатьох євреїв до лівих партій. Набули поширення сіоністська й ортодоксальна течії, які наполягали на релігійній та культурній замкненості життя єврейських

громад. Польща була значущим осередком культурно-релігійного життя світового єврейства. [6, 462]

Справами національних меншин у Другій Речі Посполитій займалися чотири міністерства: Міністерство внутрішніх справ, Міністерство закордонних справ, Міністерство військових справ та Міністерство релігійних визнань та публічної освіти. А на місцях їхні розпорядження втілювали воєводи та старости. [1, 27]

Простежимо динаміку політики польських урядів щодо єврейської національної меншини.

В травні 1923 р. було підписано ланцкоронський пакт, який обмежував права національних меншин в галузі освіти, економіки, права, зокрема засада *numerus clausus*, яка стосувалася євреїв і обмежувала їхню кількість при вступі у вищі навчальні заклади Польщі. Це було зроблено для зміцнення позиції польського населення в кожній галузі державного життя та поширення католицької церкви за рахунок інших віросповідань. [1, 33]

В листопаді 1923 року уряд прийняв постанову про т.зв. “акції самооборони” проти “єврейської небезпеки”. В цілю дослідження перспективи розв’язання єврейського питання було створено міжміністерську комісію і як наслідок було відразу усунуто євреїв, які не мали польського громадянства та відмова їм в реєміграції. Виключення були для ортодоксального напрямку, який був визнаний лояльним до держави. [1, 34]

4 липня 1925 р. була підписана польсько-єврейська угода. З польської сторони її підписали Скінський і Станіслав Грабський, з єврейської сторони – Леон Рейх, Авраам Озйаш Тхон, Генріх Росмарін (всі троє були діячами Сіоністської організації в Польщі). Ця угода передбачала здійснення ряду єврейських вимог при умові, що єврейське коло в сеймі буде лояльним до кожного польського уряду. Зокрема, вони стосувалися політичної і культурної сфери. До найважливіших належала обітниця ліквідувати обов’язок святкувати неділю, рівноправ’я у можливості отримати кредити, які видавали державні банки, та працю в державних установах. Частина гімназій з єврейською та гебрайською мовою викладання мала отримати права державних шкіл. Також мали відмінити обмеження доступу єврейської молоді до вищих навчальних закладів. Але ця угода була нетривалою, тому що уряд почав виконувати лише деякі свої обіцянки. [1, 44]

Ще одним питанням було релігійне питання національних меншин, зокрема і питання юдаїзму на терені Другої Речі Посполитої. В лютому 1919 року вийшов декрет президента Польщі, який окреслював компетенцію єврейських гмін, як релігійних установ на терені давнього Конгресового королівства. Цей декрет повторював положення, які були видані німецькою окупаційною владою в листопаді 1916 року. Він мав діяти лише тимчасово. Але з часом в міру стабілізації польських кордонів – його постанови були поширені на територію всієї Другої Речі Посполитої, з винятком шльонського воєводства. [1, 49]

Декрет носив назву “Правила організації гмін єврейського віросповідання на терені Речі

Посполитої Польщі з винятком шльонзького воєводства”, його зміст викликав різні оцінки. В ході дискусії виникали питання чи гміни мають носити характер світський чи релігійний. Прихильники національної гміни висували ряд пропозицій, які б doprowadили до культурної автономії єврейської національної меншини. Прикладом такої гміни була гміна у Вільно в 1919 році. Тимчасом польське законодавство, всупереч єврейській ортодоксії, визначило євреїв як релігійну групу оминаючи національний аспект проблеми. Згідно з цим положенням компетенції гмін були обмежені лише релігійними завданнями – утримання рабінату, синагог, ритуальної купелі і цвинтарів, організацією релігійної шкільної освіти та постачанням мешканцям кошерного м’яса, а також розвиток благодійної діяльності. Ці “Правила організації гмін ...” утворювали з усіх євреїв – мешканців Польщі (т.зв. віруючих юдаїзму) публічно-правний союз, який носив характер корпорації. Принцип примумової приналежності до союзу послаблював законодавець, дозволяючи на утворення в середині гмін окремих релігійних товариств з метою утримання синагог та інших релігійних установ. Члени таких товариств могли бути звільнені від сплати членських внесків у гміну, однак втрачали активні і пасивні виборчі права. [1, 49] Вибори до гмінних правлінь були оперті на демократичному, загальному, безпосередньому, рівному, пропорційному і таємному виборчому праві, на чолі Союзу мала стати Релігійна рада єврейських гмін. Рада мала складатися з 34 членів світських та 17 рабинів (які були вибрані на виборах). Міністр релігійних визнань і публічної освіти міг призначати додатково 8 світських і 4 духовних членів. Але через брак виконавчих постанов уряду в практиці вибір до цієї ради не відбувся, а наглядову владу виконував міністр релігійних визнань і публічної освіти. [1, 50] Незалежно від контрверсійності деяких положень “Приписів організації гмін” їхнім незаперечним досягненням було впровадження до гмін демократичних виборчих прав та стандаризація ситуації єврейської національної меншини в цілій державі (без шльонзького воєводства).

18 серпня 1926 року Казимир Млодзяновський, міністр внутрішніх справ представив Раді Міністрів проект “Керівництво в справі відносин уряду щодо національних меншин”. Головною засадою політики щодо національних меншин була державна асиміляція національних меншин. [1, 75] Передбачалося надання єврейським приватним школам (в основному професійним) урядових субсидій, визнання науки в хедерах за виконання шкільного обов’язку (за умов реформування хедерів і впровадження польської мови як предмету), та запевнення єврейській молоді вступу до вищих навчальних закладів. Уряд також мав створити “відповідну кількість публічних шкіл для єврейських дітей польською мовою викладання та викладанням релігійних наук (юдаїки)”. [1, 76]

Єврейськими проблемами був зацікавлений Інститут міжнаціональних досліджень, в рамках якого було створено Єврейську комісію, яка оголосила конкурс на наукову працю на тему політичних рухів серед євреїв в Польщі, розпочала опрацьовувати анкету, що стосувалася

єврейських партій на польських землях. [1, 136] Вирішення цих справ було розв'язане нерівномірно. В першу чергу були прийняті рішення щодо релігійних справ. Дякуючи постанові президента Другої Речі Посполитої про організацію Єврейського релігійного союзу влітку та восени 1928 р. відбулися вибори до релігійних гмін у східних воєводствах та Галичині, що значно оживило політичне життя на тих теренах. [1, 136] У сфері прав єврейської національної меншини було прийнято 13 лютого 1931 року постанову “Про ухилення виняткових правил пов’язаних з походженням, національністю, расою чи релігією громадян Речіпосполитої”. [1, 137] Щодо освіти, то тут залишалися приватні школи з гебрайською (ідиш) мовою викладання, які утримувала фінансово сама єврейська громада за допомогою закордонних дотацій. [1, 137]

Незалежно від культурно-релігійних проблем єврейське питання мало виразний економічно-суспільний аспект. Особливо була перевага євреїв в ремеслі, торгівлі та серед вільних професій. Це створювало перешкоди щодо внутрішнього перетворення єврейської спільноти, одночасно створювало конфліктні ситуації з іншими національними меншинами, що сприяло т. зв. господарському антисемітизму. Політичні кола, що ставилися приязно до єврейської національної меншини, бачили розв’язання цієї проблеми в еміграції євреїв, або в перекваліфікації її суспільно-професійної структури, що змусило б допровадити до традиційно-культурних перемін. Ця друга позиція була можлива лише при генеральних суспільно-політичних змінах в Польщі, які йшли б в напрямі соціалізму. [1, 137] Також зверталася увага на залежність заможності євреїв і економічною ситуацією в державі. Свідомість того мала привести до того, що даючи гроші на покращення економічної ситуації в державі, єврейська національна меншина мала поступово асимілюватися в державі. Внаслідок економічної кризи 1929-1935 років в Польщі, більшість населення почала займатися торгівлею поступово витісняючи євреїв з цієї галузі. [1, 138]

Антисемітизм був одним з основних програмних положень головного правого табору польської Народної демократії. Особливо антиєврейську позицію займали Студентський відділ партії Табору Великої Польщі та Вшехпольська молодь. Діячі обох організацій висловлювалися за цілковиту ізоляцію євреїв від суспільного життя польського населення, та заборону доступу до польської освіти: засаду *numerus clausus* мала змінити засада *numerus nullus*. “Населення, яке має громадянство Польщі, - стверджував один з керівників Вшехпольської молоді, Ян Мосдорф у 1932 році – повинно бути поділене на громадян та приналежних, які не мають політичних прав. До останніх потрібно зарахувати євреїв без огляду на те, чи вони юдейського віровизнання чи ні. В політиці євреї не можуть мати жодних виборчих прав, не можуть бути урядовцями, професорами, вчителями, навіть біржовими маклерами. Повинні бути звільнені з військової служби в замість за сплату спеціального податку. Вони не мають права брати собі польські прізвища. В галузі культури – обов’язок видимості єврейства автора і видавця на усіх

книжках і журналах, заборона ритуального забою тварин і заборона шлюбів з корінною нацією”. [1, 169].

В “Газеті Варшавській” за 19 липня 1931 року містилася стаття Р.Рибарського в якій євреїв обвинувачували в потуранні санаційного режиму Юзефа Пілсудського проти якого були налаштовані ендеки. [4, 3-4]

Стаття Рибарського була сигналом того, що керівники Народної демократії були намірені загострити методи боротьби з “єврейською небезпекою”. Дійсно, восени 1931 року країна стала свідком кривавих антисемейських заворушень. Вони тривали від 28 жовтня до половини листопада, а непосредньою причиною непорозуміння між єврейською та християнською молоддю Ягеллонського університету. Приводом непорозумінь було привезення недостатньої кількості трупів єврейськими похоронними організаціями до університетських анатомічних клінік. Цей локальний інцидент швидко переріс в політичний виступ народної молоді, яка поширювала гасла “оборони польськості” вищих навчальних закладів та боротьби з “єврейзацією” польського економічного життя. Одночасно студентські єврейські організації сїоністичного напрямку, також прагнули фізичної конфронтації з вшехполяками, підливаючи цим масла у вогонь. [1, 170]

19 грудня 1935 року на засіданні Ради міністрів було утворено Комітет міжнаціональних справ. До складу Комітету увійшли, крім прем’єра, міністри внутрішніх та закордонних справ, військових справ, релігійних визнань та сільського господарства. До його завдань належало опрацювання і представлення урядові пропозицій, які стосувалися політики національних меншин. Виконавчим органом Комітету було т.зв. Бюро міжнаціональної політики в президії Ради Міністрів, для його потреб працювала теж т. зв. Комісія наукових досліджень східних земель. В першому півріччі 1936 р. Комітет запланував проведення 15 засідань, в практиці частота засідань була меншою. [1, 207-208]

В 30-х роках ХХ століття єврейська проблема досягла своєї критичної межі. В економічному та суспільному житті відбувалася щораз більша конкуренція польсько-єврейська, а на східних землях українсько-єврейська: до усунення єврейського конкурента прагнуло дрібне міщанство і вихідці з села, які шукали заробітку, конкуренція за місця у вищих навчальних закладах та місця роботи після їхнього закінчення точилася між польською та єврейською молоддю, селянство вимагало усунення єврейського посередництва у торгівлі, деякі кола польської інтелігенції говорили, що євреї загрожують польській культурі. [1, 220] Ці всі суперечності були наслідком Великої депресії.

Польсько-єврейські конфлікти набирали щораз більших інцидентів, ареною яких ставали, як маломістечкові базари, так і студентські осередки. В 1937 році під впливом молодіжних ендецьких націоналістичних організацій, зокрема Вшехпольської молоді та Табору Великої Польщі, ректори багатьох польських університетів створили т. зв. “лавкові гетта”. В лекційних

аудиторіях визначалися спеціальні лавки, в яких мали сидіти студенти єврейського походження. [2] Також почали ставити позначки приналежності до єврейської національності в заліковках. Відбувалися протести єврейських студентів разом з деякими поляками, вони не займали місць в лавках, а слухали лекції стоячи. [3]

Для того, щоб розв'язати єврейську проблему уряд поставив питання про переселення євреїв за межі Польщі. Польська дипломатія почала вести переговори з закордонними єврейськими організаціями про створення єврейської держави на території Палестини з доступом до Червоного моря. [1, 224]

За міжвоєнний період влада Другої Речі Посполитої не виробила конкретної доктрини політики щодо національних меншин. Через економічну слабкість держави та піднесення титульної нації – польської, вище над усіма іншими постійно виникали різні міжетнічні конфлікти, зокрема це ми простежили на прикладі української та єврейської національних меншин.

Список використаної літератури:

1. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939 / Chojnowski Andrzej. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1979. – 262 s.
2. http://pl.wikipedia.org/wiki/Getto_ławkowe
3. http://www.diapozytyw.pl/pl/site/slownik_terminow/getto_ławkowe/
4. Rybarski R. Polityka żydowska / Rybarski R. // Gazeta Warszawska. – 19.VII.1931. – № 220. – С. 3 – 4.
5. Roszkowski W. Historia Polski 1914-2005 / Roszkowski Wojciech. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2007. – 510 s.
6. Зашкільняк Л. О. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.

Анотація

У статті проаналізовано політику Другої Речі Посполитої щодо національних меншин. На прикладі єврейської та української національних меншин розглянуто заходи, які втілювали різні уряди Другої Речі Посполитої у міжвоєнний період.

Аннотация

В статье проанализировано политику Второй Речи Посполитой в отношении национальных меньшинств. На примере еврейской и украинской национальных меньшинств рассмотрены меры, которые воплощали разные правительства Второй Речи Посполитой в межвоенный период.

Annotation

The article analyzes the politics of the Second Ordinary Thing on national minorities. On the example of Jewish and Ukrainian minorities considered measures that embodied different governments of the Second Ordinary Thing wealth in the interwar period.